

ULUSLARARASI BALKANLARDA ORTAÇAĞ CAMCILIĞI SANATI KONFERANSI

Belgrad 24-26 Nisan 1974

Federal Yugoslav Cumhuriyeti İlimler Akademisi'nin Arkeoloji Enstitüsü tarafından 24-26 Nisan 1974 tarihleri arasında Belgrad'da düzenlenen Uluslararası Cam Eserler konferansına Türk Tarih Kurumu'nun sağladığı ödenekle katıldım. Merkezi Belçika'da Liège şehrindeki Tarihî Cam Eserler Müzesinde bulunan, Tarihî Cam Kurumu ötedenberi uluslararası kongreler düzenlemekte ve bunlarda eski cam ve camcılık sanatı konuları üzerinde bildiriler sunulmaktadır. İlki Liège'de 1958'de, ikincisi 1962'de Leiden'de, üçüncüsü Şam'da 1964'de ve nihayet dördüncüsü 1967'de Ravenna ve Venedik'de yapılan bu kongrelerin, dördüncüsüne katılmış ve bunda *Bizans devrinden Türk devrine Türkiye'de Cam sanatı* konusu üzerine oldukça geniş bir tebliğ sunmuştum¹. Cam konusu üzerindeki bu çalışmam, Yugoslav İlimler Akademisinin düzenlediği tarihî cam sanatı symposium'una davet edilmeme sebep olmuştur.

Bu toplantının yapılmasındaki gaye, Yugoslavya'daki tarihî cam sanatının incelenmesinde karşılaşılan meseleleri ortaya koyabilmek için oradaki uzmanlar ile çeşitli memleketlerdeki araştırmacıları karşılaştırmak ve yapılacak bildirimlerin ışığında, bazı karanlık meselelere bir çözüm bulmaktır. Bunun için Balkanlarda eski cam sanatı ana tema olarak alınmıştır. Bu toplantıya sunulmak üzere hazırladığım bildiri: Bizans'da iç mimari de aydınlatmada kullanılan cam ve bunun Türk cam sanatı ile mukayesesi konusu üzerine idi.

Bildirimim başında eski Bizans dinî yapılarında aydınlatmanın ne surette yapıldığı araştırılarak şu neticeye varılıyordu: Aydınlatma için cam iki yerde kullanılmıştı:

- a) Pencereelerde düz cam veya renkli camlar halinde,
- b) İçeride suni ışık kandiller ile sağlanmıştı.

1. Yaptığım incelemelere göre ücra yerlerdeki dinî binalarda iklim şartları ne olursa olsun cam yoktur. Bir taş levha ile kışın kapatılan pencereler, yazın açık kalıyordu. Şehirlerdeki yapılarda ise pencerelerin ağaçtan veya mermer veya pişmiş topraktan (terra cotta) yapılmış şebekeleri vardı. Bu çerçevelerin boşluklarına düz sade veya tek renkli cam levhalar takılıyordu.

2. Ortaçağda kullanılan düz sade camlar hakkındaki bilgiler henüz yeterli değildir. Ele geçen bazı parçalardan, oldukça kalın olan bu yeşil renkli sade camlar, tam şeffaf değillerdi. Bunlardan yapıların içlerine kuvveti zayıflamış bir ışık süzülüyordu. Halbuki daha iddialı yapılarda zengin bezemeli, üzerlerinde renkli motif

¹ S. Eyice, *La verrerie en Turquie de l'époque byzantine à l'époque turque, Annales du 4e Congrès des "Journées Internationales du Verre", Ravenna-Venise 13-20 mai 1967, Liège 1968, s. 162-182, 6 rcsim ile.*

ler bulunan renkli camlar pencereleri süslüyordu. Bu hususu ortaya koyan şimdiki halde bilinen tek örnekler İstanbul'da ortaya çıkarılmıştır. Ancak Suriye'de bulunduğu söylenen ve Batı müzelerine giren bazı desenli renkli camların da eski Bizans kiliselerinin pencerelerine ait olabileceğini sanıyorum ².

3. Bizans renkli camlı pencereleri yapılış teknikleri bakımından Batının kurşun çubuklarla bağlanan tanınmış vitraylarından farklı oldukları gibi, Osmanlı devri Türk renkli pencerelerinden de farklıdır. Türk penceresi dışlık denilen petek pencerelerde alçıdan bir çerçeve kullanılmıştır. İçeride ise tamamen alçıdan yapılmış bir tezyinî motifin içine renkli küçük camları yerleştirilerek meydana getirdiği *revzeni* (revzen-i menkuş, nakışlı revzen) pencereye yerleştirmiştir. Birçok hallerde bu pencerenin alçı iskeleti son derecede çapraşık bir desene sahiptir. Dolayısıyla ışık bu pencerelerden zengin biçimde renklenerek içeri süzülür. Halbuki Bizans vitrayında geometrik biçimli (kare veya yuvarlak) cam levhacıklar renklendirilmiş ve bazı halde desenlerle bezenmişti ve bu cam plâkalar ağaç veya taş çerçevelere geçirilmiş oluyordu. Böylece Bizans ve Türk renkli camlarında teknik ve estetik bakımlardan çok açık ve birbirinden değişik karakter olduğu belirir.

4. Suni ışıklandırmada ise Bizans'da iki çeşit eşyanın kullanıldığını biliyoruz. Bunların birincisi sade cam kandillerdir. İkincisi ise ufak cam kandillerin yerleştirildiği çeşitli büyüklükteki madenî avizelerdir.

5. Batı Müzelerinde ve eski bazı minyatürlerde sade cam kandillerin biçimlerini görmek mümkündür. Bizans kandilleri genellikle geniş çanaklar biçimindedir. Üç halkaları vardır. Bu halkalara tutturulan ince zincirler ile asılmaktadır. Bu sade cam kandiller de biçim bakımından Ortaçağ İslâm kandillerinden tamamen değişik oldukları gibi Türk kandillerinden de farklıdır. Bunlar eski Memlûk cam kandillerinin ana çizgilerini (geniş yuvarlak karın, yukarı doğru genişleyen boğaz) korurlar. Hatta bu biçimin klâsik devrin başka malzemedan yapılan (porselen) kandillerinde de kullanıldığı görülür. Şu halde Türk sanatına Bizans sanatından geçmiş bir gelenek yoktur.

6. Bizans avizeleri (*polykandilion*) önemli bir eski eser grubu teşkil ederler. Bunlar madenden çeşitli çaplarda disklerdir. Bu disk oymalı olup genellikle kenarında çepeçevre oyma bir yazı frizi dolaşır. Aralarda yuvarlak delikler vardır. Üç yerinden zincirle asılan bu diskin deliklerine camdan küçük yağ kandilleri yerleştiriliyordu. Bu kandillerin ufak bardaklar biçiminde oldukları ve alt taraflarında uzunca, alt ucunda yuvarlak bir düğmesi olan birer çubukları bulunduğu bilinir. Halbuki Türk avizeleri dövme demirden yapılmış çok daha geniş çaplı çemberler halindedir (Topkandil). Bunların çeşitli yerlerindeki halkalara geçirilen yağ kandilleri, alt tarafları sivri ve ağzı geniş bardaklar halindedir. Bunların da diplerinde birer yuvarlak düğme bulunmakla beraber Bizans kandillerinde olduğu gibi ince

² Bu cam levhalardan Berlin (Batı) müzesinde bulunanları 1974 yılı Aralık ayında görmemiz mümkün oldu. Bu kare levhaların ışığın pek zayıf olarak geçmesini sağlayacak derecede kalın oluşları yüzünden bunların pencere camları olabilecekleri hususunda şüphelerimiz vardır. Bu bakımdan hipotezimizde şimdilik ısrar etmemiği yerinde buluyoruz.

uzun çubuk yoktur. Şu halde dinî binalarının içlerinin suni ışıklandırılmasında kullanılan avize (top kandiller)ler de gerek madenî *armature*'leri gerek üzerlerindeki cam kandilleri bakımından tamamen farklıdır.

7. Nihayet İstanbul'da bir özel koleksiyonda karşılaştığımız, nereden geldiği bilinmeyen birtakım garip "şişeler" vardır ki bunların da Bizans devrinin kandilleri olduklarını sanıyorum. Çok büyük avizelere mahsus olduklarını sandığım bu uzun boylu "şişeler" in halkalara geçirilmesi için üst kenarları çıkıntılıdır. Bunların da Türk sanatında hiçbir benzerleri bulunmamaktadır.

Yukarıda özeti verilmiş olan bildirimiz 50 kadar renkli dia ile toplantının ilk günü açılışın ikinci bildirisi olarak sunulmuş, büyük bir ilgi ile dinlenmiştir³. Aynı gün öğleden sonraki oturumun başkanlığı bana verilmiş ve saat 16.30-19.00 arasındaki toplantı tarafımdan idare edilmiştir.

Üç gün süren bu konferansda gerek Yugoslav gerek başka memleketlerden gelen uzmanların bildirimlerinden de çok faydalı bilgiler edinmek mümkün olduğu gibi, bir çok hususlarda tartışma yapılarak onların bilhassa Türk cam sanatı hakkındaki bazı yanlış görüşlerini düzeltmek mümkün olmuştur. Bu arada mahallî arşivlerde yapılan araştırmalar sonunda elde edilen bilgiler de Osmanlı devrinde Balkanlardaki Türk eserlerinde kullanılan camlar hakkında bilmediğimiz bazı hususları öğrenmemi sağlamıştır. Konferans saatleri dışındaki boş vakitlerimizde Osmanlı devrinde uzun yüzyıllar bir Türk şehri olan Belgrad içinde gezintiler yaparak, burada kalabilen son Türk izlerini araştırdım. Böylece Bayrak camii, Kale, kale içindeki Ali Paşa türbesi, Türk mezarları, Sokollu çeşmesi vs. gibi eserleri yerinde inceleyerek notlar aldım.

PROF. DR. SEMAVİ EYİCE

³ Önceden basılan programda ikinci güne konulmuş olan bildirimiz toplantı başladıktan sonra ilk güne alınmıştır.

